

➢ એડ તેની જમીન'ના કાયદા હેઠળ એડ-હક સલામતી અને સાંથ નિયમનના કાયદા પસાર કરાયા છતાં એડ્રોતો શોષણ મુક્ત ન બનતાં કૃષિક્ષેત્રમાં નીચી ઉત્પાદકતાનો પ્રશ્ન મુશ્કેલ બન્યો છે.

□ (iii) ખેત-ધિરાણ :

➢ ભારતમાં મોટા ભાગના એડ્રોતો ગરીબ હોવાથી તેમને ખેત-ઉત્પાદન માટે ખેત-ધિરાણ જરૂરી બને છે.

- જેથી તેઓ બિયારણ, ખાતર, જંતુનાશક દવાઓ વગેરે ખરીદી ખેત-ઉત્પાદન મેળવી શકે.
- આજાદી સમયથી ખેત-ધિરાણમાં અસંગઠિત ક્ષેત્રની મોટી ભૂમિકા જોવા મળે છે. ખેડૂતોને ખૂબ ઊંચા વ્યાજના દરે અપૂરતું ધિરાણ મળતું. નાણાં-ધીરનાર હિસાબમાં ગરબડ કરી ગરીબ ખેડૂતોને છેતરતા પણ હતા.

- આજાદી પછી સરકારે રાષ્ટ્રીય સ્તરે બેન્કોનું વિસ્તરણ કરી અસંગઠિત ક્ષેત્રે નાણાં-ધીરધારનો વ્યવસાય કરતા લોકોનું મહત્ત્વ ઘટાડયું છે.
- સરકારે 1975થી પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેન્કો શરૂ કરી અને 1982થી NABARDની રચના કરી સંગઠિત કે સંસ્થાકીય ખેત-ધિરાણનો વ્યાપ વધાર્યો છે. પરિણામે અસંગઠિત ક્ષેત્રનું ખેત-ધિરાણ માત્ર 27 % રહ્યું છે.

- એકૂતોને સંસ્થાકીય ખેત-ધિરાણ સિવાયનાં ધિરાણ મોંઘાં
પડતાં તેમની કૃષિક્ષેત્રની આવક ઘણી ઓછી રહેતાં
એકૂતોને વધુ ઉત્પાદકતા માટેનું આકર્ષણ ન રહેતાં
કૃષિક્ષેત્રે સતત નીચી ઉત્પાદકતા જોવા મળે છે.
- (iii) કૃષિ-પેદાશની વેચાણ-વ્યવસ્થા :
- ભારતમાં ગ્રામ્ય વિસ્તાર અને ખેતબજારને સાંકળતા રોડ-
રસ્તા કે વાહનવ્યવહારની સગવડ પૂરતી નથી.

- તેમજ એતબજરમાં એત-ઉત્પાદનના બજારભાવ અને પાકના મોસમના ભાવ વચ્ચે મોટો તક્ષાવત જોવા મળે છે.
- મોટે ભાગે એત-પેદાશોના ઊંચા ભાવ ઘેડૂતોને મળવાને બદલે મોટા વેપારીઓને કે સંગ્રહખોરોને મળે છે. ગરીબ ઘેડૂતોને દેવાની ચુકવણી માટે પોતાની એત-પેદાશોને સ્થાનિક શાહુકાર કે દલાલને વેચી દેવા પડે છે.

➤ વળી ઘેરૂનો ઘેત-પેદાશના બજારભાવ, બજારમાં
વેચાણની પદ્ધતિ વગેરેથી જાણકાર નહીં હોવાથી તેઓ
ઘેત-ઉત્પાદનનું સારું વળતર મેળવી શકતા નથી. આ
નિરાશાને કારણે તેઓ કૃષિ-ઉત્પાદન વધારવા ઉદાસીન
રહે છે અને તેથી ઘેતીક્ષેત્રે નીચી ઉત્પાદકતા જોવા મળે
છે.

□ (iv) ગ્રામીણ સમાજ-વ્યવસ્થા :

- ભારતના ખેડૂતો મોટે ભાગે પ્રારબ્ધવાદી છે. તેથી કોઈ પણ સમસ્યા ઈશ્વર પ્રેરિત છે. એમ સ્વીકારી લે છે.
- ગ્રામીણ સમાજ જુનવાણી પરંપરાઓ અને વ્યવસ્થાઓથી બંધાવેલો છે. તેથી તેઓ જીવનનિર્વાહ પૂરતી ખેતી કરીને સંતોષિત રહે છે.

➤ તેઓ અશિક્ષિત હોવાથી તેમનામાં આર્થિક વિકાસ કરવા, એતીનો વિકાસ કરવા કે આવકમાં વૃદ્ધિ કરવા જેવી અભિલાષા હેતી નથી. તેથી ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનું કેન્દ્ર એવું કુષ્ણિક્રેત્ર નીચી ઉત્પાદકતા ધરાવે છે.

2. ટેકનોલોજિકલ પરિબળો :

➤ ભારતના ખેતીક્ષેત્રે ખેડૂતો પાક લેવાની બાબતમાં ખેતીનાં જૂનાં સાધનો, પદ્ધતિઓ તેમજ જુનવાણી વિચારધારાઓ ધરાવે છે. વર્તમાન સમયમાં પણ ભારતના મોટા ભાગના ખેડૂતો ટ્રેક્ટરને બદલે હજ અને બળદનો ઉપયોગ કરે છે.

➤ સુધારેલ બિયારણને બદલે પરંપરાગત બિયારણ
વાપરે છે. રાસાયણિક ખાતરની જગ્યાએ સેન્ટ્રિય ખાતર
વાપરે છે. પાક-સંરક્ષણ માટે જંતુનાશક દવાઓનો
ઓછો ઉપયોગ કરે છે. આ બધાં કારણોથી ભારતનું
કૃષિક્ષેત્ર મંદ ગતિએ આગળ વધે છે અને નીચી કૃષિ-
ઉત્પાદકતા જોવા મળે છે.

3. અન્ય પરિબળો :

(i) વસ્તીનું ભારણ :

- ભારતની આજાઈ સમવે 72 % લોકો ઘેતીક્ષેત્રમાંથી રોજગારી મેળવતા હતા. જ્યારે 2013-14માં આ પ્રમાણ 49 % જેટલું નોંધાયું છે.
- આમ, ઘેતીક્ષેત્ર પર રોજગારીનું ભારણ ઘટ્યું હોવા છતાં તે અન્ય ક્ષેત્રોની તુલનામાં વધુ છે.

- ખેતીક્ષેત્રનાં કુલ ઉત્પાદનને વધુ પડતી વ્યક્તિઓ વચ્ચે
વહેંચતાં ઉત્પાદન અને આવક સ્વરૂપે તે પ્રમાણ ઓછું
જણાય છે. જેશી શ્રમની ઉત્પાદકતા નીચી જોવા મળે છે.
- (ii) આર્થિક આયોજનનો અભાવ :
- ભારતમાં બીજુ પંચવર્ષીય યોજનાથી (1956થી) ભારતનું
આર્થિક આયોજન ઉદ્યોગ કેન્દ્રિત બન્યું છે.

- ખેતીક્ષેત્રે જેટલા પ્રયત્નો, સમય ફાળવણી કે ખર્ચ કરવાં જોઈતા હતાં તેટલાં પ્રમાણમાં ન મળતાં ભારતનું ખેતીક્ષેત્ર અનિયમિત અને મંદ ગતિએ વિકાસ કરતું રહ્યું છે.
- પરિણામે ભારતમાં કૃષિક્ષેત્રની સ્થિતિ ચિંતાજનક રહી છે.

(3) કૃષિક્ષેત્રની ખેત-ઉત્પાદકતા વધારવાના ઉપાયો જણાવો.

- કૃષિક્ષેત્રમાં ખેત-ઉત્પાદકતા વધારવામાં આવે તો ગ્રામ્ય અર્થતંત્રની આવક વધશે, જે ઉદ્યોગ અને સેવાક્ષેત્રને વિકસતું બળ પૂરું પાડશે. પરિણામે રોજગારી, શહેરીકરણ, સ્થળાંતર, આવકની અસમાનતા વગેરે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ થશે.

➤ કુષ્ઠિક્ષેત્રની એત-ઉત્પાદકતા વધારવાના

ઉપાયો નીચે મુજબ છે :

1. સંસ્થાકીય સુધારાઓ :

➤ આ સુધારાઓ નીચે મુજબ છે :

(i) જમીન-વિષયક સુધારાઓ :

- ભારતમાં એક્ઝોને જમીનની માલિકી મળે,
ગણેત્રિયાને એડ-હકની સલામતી મળે તે માટે
જમીનદારી પ્રથાની નાબૂદી, એડ-હકની સલામતી
તથા સાંશ્ય (ભાડા) નિયમનના કાયદા પસાર
કરવામાં આવ્યા છે.

- આ કાયદાઓ પસાર થવાથી ઘેરૂતોનું આર્થિક શોખણ અટકે છે અને તેઓ એત-ઉત્પાદનનો મોટો ભાગ મેળવી શકે છે.
- આ સ્થિતિનું નિર્માણ થતાં ઘેરૂતો એત-ઉત્પાદન વધારવા પ્રયત્નશીલ બનશે. જેથી કૃષિક્ષેત્રની એત-ઉત્પાદકતા વધે.

(ii) સંસ્થાકીય ધરાણની પ્રાપ્તિ :

➢ ભારતમાં કૃષિક્ષેત્ર ખેડૂતોને ધરાણ અને અન્ય નાણાકીય સગવડો મળી રહે તે માટે 1982માં

NABARD(National Bank for Agriculture and Rural Development)ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

- NABARD અંતર્ગત પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેન્કો (Regional Rural Bank – RRB) અને જમીન વિકાસ બેન્કો (Land Development Bank – LDB)નો વિકાસ કરવામાં આવ્યો.
- આ બેન્કો દ્વારા ભારતના ખેડૂતોને પૂરતું અને સસ્તું ધિરાણ સમયસર મળી રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી, જેથી ખેડૂતો વધુ ખેત- ઉત્પાદકતા મેળવી શકે.

□ (iii) કૃષि-પેદાશની વેચાણ-વ્યવસ્થામાં સુધારો :

- કૃષિ-પેદાશની વેચાણની વ્યવસ્થામાં સુધારો કરવા નીચેનાં પગલાઓ લેવામાં આવ્યાં :
  - નિયંત્રિત બજારની સ્થાપના,
  - એત-ઉત્પાદનોની ગુણવત્તા અનુસાર વર્ગીકરણ કરવા 'એગમાર્ક'ની પ્રથા શરૂ કરવામાં આવી,

- ઘેરૂનો ઘેત-પેદાશોનો સંગ્રહ કરી શકે તે માટે 'રાષ્ટ્રીય કોઠાર નિગમ' અને 'રાજ્ય કોઠાર નિગમો'ની રચના કરવામાં આવી,
- ઘેત-પેદાશના ભાવોની માહિતી ઘેરૂનો સુધી પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી તથા ઘેરૂને બજારના ભાવ ફેરફારોથી સુરક્ષિત કરવા 'તળિયાના ભાવો'ની વ્યવસ્થા સ્વીકારવામાં આવી.

(iv) કૃષि-સંશોધનો :

- ભારતના ખેડૂતો ઓળા શિક્ષિત અને આર્થિક રીતે નબળા હોવાથી કૃષિક્ષેત્રે આધુનિક પદ્ધતિ અંગે સંશોધનો જાતે કરી શકતા નથી.
- **NABARD** વિવિધ પ્રકારનાં કૃષિ-સંશોધનો કરી તે અંગેની તાલીમ અને સમજૂતી ખેડૂતોને આપે છે, જેથી ખેડૂતો માત્ર પરંપરાગત ખેતી કરવાને બદલે બજારની માંગ મુજબ ખેતી કરી વધુ આવક મેળવે છે.

► એક્સ્ટો કૃષિ-સુધારણા કાર્યક્રમમાં સામેલ થાય તે હેતુશી ગ્રામ-વિકાસ યોજનાઓ, સંકલિત ગ્રામ-વિકાસ યોજનાઓ, જનધન યોજનાઓ વગેરે શરૂ કરવામાં આવ્યા છે. આમ, એક્સ્ટોને કૃષિક્ષેત્રે આધુનિકીકરણ તરફ વાળવાના પ્રયત્નો કરવાથી ખેત-ઉત્પાદકતા વધારી શકાય છે.

2. ટેકનોલોજિકલ સુધારા :

➤ ટેકનોલોજીના સુધારા વધુ સરળ અને ઝડપી લાભ આપનારા હોવાતી એત-વિકાસની વ્યૂહરચનામાં તેમને વધુ મહત્વ આપવામાં આવે છે. આવા સુધારાઓ નીચે મુજબ છે :

□ (i) સુધારેલાં બિયારણો :

- વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી તૈયાર કરેલાં સુધારેલાં બિયારણો વધુ પેદાશ આપે છે. પાક ઝડપથી તૈયાર કરે છે તથા રોગોનો સક્રાન્ત સામનો કરી શકે તે પ્રકારનાં હોય છે.
- ભારતમાં આવાં સુધારેલાં બિયારણો અજ્ઞ-ઉત્પાદનમાં નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ હાંસલ કરવામાં મોટો ભાગ ભજવે છે.

- તેથી અજ્ઞ-ઉત્પાદનમાં થયેલ આ અસાધારણ વધારાને 'બીજકંતિ' નામે ઓળખવામાં આવે છે.
- રાષ્ટ્રીય કૃષિ-સંશોધન સમિતિ, રાષ્ટ્રીય બીજ નિગમ અને કૃષિ વિદ્યાલયો સુધારેલાં બિયારણોને વિકસાવવાના કાર્યને ઉચ્ચ અભિમતા આપે છે. જેથી ખરેખર ઘેતુંપાદકતા ઊંચે લઈ જઈ શકાય.

(ii) રાસાયણિક ખાતર :

- સુધારેલા બિયારણોની સાથે સાથે નાઇટ્રોજન, ફોસ્ફેટ,
પોટાશ જેવાં રાસાયણિક ખાતરોનો ઉપયોગ પાકની
ઊંચી ઉત્પાદકતા માટે ખૂબ જ ફાયદાકારક બની રહે છે.
- ભારતમાં રાસાયણિક ખાતરોના ઉત્પાદન માટે જાહેર
ક્ષેત્રનાં કારખાનાઓ દ્વારા પ્રયાસો કરવામાં આવે છે.

- વળી મોટા પ્રમાણમાં રાસાયણિક ખાતરોની આયાત કરી ખેડૂતોને નીચા ભાવે (સબસિડી ભાવે) ખાતર પૂરું પાડવામાં આવે છે, જેશી કૃષિ-ઉત્પાદકતા વધારી શકાય.
- (iii) સિંચાઈની સગવડ :
- ભારતીય ઘેતી મુખ્યત્વે વરસાદ પર આધારિત છે.
વરસાદની ઘટના અનિશ્ચિત હોવાથી તેની સીધી અસર ઘેત-ઉત્પાદન પર પડે છે.

- ખેતીને વરસાદની અનિશ્ચિતતામાંથી ઉગારી એક કરતાં વધુ પાક લઈ શકાય તે પરિસ્થિતિનું સર્જન કરવા સિંચાઈની સગવડોમાં વધારો કરવાની તીવ્ર આવશ્યકતા છે.
- ભારતમાં સિંચાઈની સગવડોનો વ્યાપ વધારવાના હેતુથી 'સિંચાઈ- ક્ષેત્ર વિકાસ યોજના' અને 'આંતરમાળખાકીય વિકાસ ભંડોળ' શરૂ કરવામાં આવ્યાં છે.

➤ આ ઉપરાંત અધૂરી સિંચાઈ યોજનાઓ પૂરી કરવા અને
સગવડો વધારવાની જવાબદારી NABARDને સોંપવામાં
આવી છે.

□ (iv) યંત્રો :

➤ ભારતમાં કૃષિક્ષેત્રે પરંપરાગત સાધનોનો ઉપયોગ
કરી ખેત-ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે. તેથી ખેત
ઉત્પાદકતા નીચી જોવા મળે છે.

► જો ડ્રેક્ટર, ટ્રેલર, થ્રેસર, ઇલેક્ટ્રિક પ્રમપ્સેટ, ઓઇલ એન્જિન, દવા છાંટવાના પ્રમપ વગેરે આધુનિક યંત્રોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો વર્ષ દરમિયાન એકશી વધુ પાડ લઈ શકાય. જેથી ઘેત-ઉત્પાદકતા વધે છે.

□ (v) જંતુનાશક દવાઓ :

➤ વિવિધ પાકને થતા જુદા જુદા રોગો સામે રક્ષણ મેળવવા તથા જંતુઓથી થતા પાકના નુકસાનને રોકવા માટે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ જંતુનાશક દવાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો પાકની ઊંચી ઉત્પાદકતા મેળવી શકાય છે.

□ (vi) ભૂમિ-પરીક્ષણ :

- આધુનિક ઘેતીમાં પાક લેતાં પહેલાં ભૂમિ-પરીક્ષણ કરાવવાની પ્રથા પ્રચલિત બની છે.
- જે પરીક્ષણ જે-તે પાકને અનુકૂળ જમીનની ગુણવત્તા છે કે નહીં અને જે-તે પાક માટે ખૂટતા ઘટકો અને તેના પ્રમાણની માહિતી આપે છે, તેને ભૂમિ-પરીક્ષણ કહેવામાં આવે છે.

► ભૂમિ-પરીક્ષણ દ્વારા જે-તે પાક લેતાં અગાઉ
જમીનની ઊંઘાપ ફૂર કરી, જે-તે પાક માટે જમીનને
અનુકૂળ કરી દેવાય છે. જેથી જમીન ઉંચી
ઉત્પાદકતા આપવા કાર્યક્ષમ બને છે.

3. અન્ય ઉપાયો :

➤ ખેડૂતોને શિક્ષિત કરવા, ગ્રામ્ય અર્થતંત્રના કુરિવાજો દર કરવા, ખેડૂતોને જાગૃત કરવા, નસીબને સહારે બેસી ન રહેવા ખેડૂતોને સમજવવા, કૃષિમેળાનાં આયોજન કરવા વગેરેથી આ ઉપાયો ખેત-ઉત્પાદકતા વધારવા માટે ઉપયોગી પુરવાર થાય છે.

- એતીસંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે પશુપાલન, મરધાં-બતકાં ઉછેર, ફ્રડ પ્રોસેસિંગ કાર્ય, જંગલ વગરેનો વ્યાપ વધારી એતીક્ષેત્ર પરનું ભારણ ઘટાડતાં એત-ઉત્પાદકતા વધારી શકાય છે.
- નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો વ્યાપ ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર સુધી ફેલાવવામાં આવે, તો તે એતીને સહાયક બનતાં વાસ્તવમાં એત- ઉત્પાદકતા વધારવાનું શક્ય અને સરળ બનશે.

Thanks

For watching